

Korset och Kronan

Nr 85/2021

Jesus säger: Håll fast vid
det du har så att ingen
kommer och tar din krona
(Upp. 3:11)

Ca 10: Om nattvarden (4)

I detta nummer kommer i slutet några framstående teologer från 1500-talet att behandlas eftersom de troget höll fast vid den lutherska nattvardsläran. För att få med samtliga har detta nummer blivit längre än vanligt.

Vår bekännelse framhåller att doktor Luther är den främste läraren i den lutherska kyrkan och bekännelsen hänvisar när det gäller tolkningen av nattvarden till Luthers läro- och stridsskrifter. Den längsta artikeln om nattvarden i bekännelsen finns i Konkordieformeln (1577). Där står det:

Då doktor Luther rätteligen måste anses såsom den främste läraren i de kyrkor, som ansluter sig till den Augsburgska bekännelsen, och hela hans lära till sitt huvudsakliga innehåll sammanfattats i nämnda, till kejsar Karl V överlämnade Augsburgska bekännelses artiklar, så kan och bör denna bekännelses egentliga mening och innebörd ingenstädes riktigare och bättre inhämtas än från

Kyrkblad för S:t Martins och S:t
Petri församlingar, Evangelisk-Lutherska
Kyrkan i Sverige. Red. Sten Rydh.
Nr 85, 19 november 2021.

Ordet om korset är en
dårskap för dem som går
förlorade, men för oss som
blir frälsta är det en Guds
kraft (1 Kor. 1:18)

Den gode herden
leder sina får (Joh. 10)

doktor Luthers läro- och stridsskrifter (s. 616).

I samma artikel framhålls starkt att Kristi kropp och blod blir närvarande genom konsekrationen (instiftelseordens upprepande på Kristi befallning; gör detta!). Bekännelsen säger:

Ty där man håller fast vid hans instiftelse, uttalar hans ord över brödet och kalken och sedan utdelar det välsignade brödet och vinet, där är Kristus själv genom de uttalade orden i kraft av den första instiftelsen verksam genom sitt ord, som han vill skola upprepas (s. 623).

Här är det mycket tydligt och klart att konsekrationen skall ske ”över brödet och kalken” och inte som flera moderna lutheraner menar *endast* som en förkunnelse riktad mot församlingen. Jesus tog ju bröd och vin och sade om dem: *Detta är min kropp. Detta är mitt blod.* När vi på hans befallning gör detsamma är det Kristus själv som säger om brödet och vinet på vårt altare: *Detta är min kropp. detta är mitt blod.* Det är visserligen sant att läsandet av instiftelseorden också är en förkunnelse. Vi visar med dessa ord att vi nu firar den av Kristus instiftade måltiden, och att den ger

oss syndernas förlåtelse. Men de som förnekar den sanna närvaron gör allt för att visa att orden *endast* är en förkunnelse och att de är symboliska och talar om något annat än Kristi kropp och blod i brödet och vinet. Som nämnts kom Filip Melanchton tyvärr att särskilt efter Luthers död framträda med en allvarlig förändring av nattvardsläran som vi efter hans förnamn kallar *filippism*. Melanchton hade tagit intryck av Calvin och ansåg att Luthers ”massiva” nattvardslära gick för långt. Det var särskilt Luthers användning av *elevationen* (upplyftande av det välsignade brödet och vinet) och *tillbedjan* av Kristi kropp och blod direkt efter konsekrationen, som Melanchton reagerade mot. Han kallade det ”*brödtillbedjan*”, trots att han mycket väl visste att Luther var emot att man skulle tillbedja brödet, som var en del av skapelsen. Men Luther tillbad Kristi kropp och blod i brödet och vinet. I en särskild skrift ”*Om tillbedjan*” visar Luther att detta är rätt och tillåtet om än inte nödvändigt.

Efter Luthers död kom Melanchton med skarpa anklagelser mot Luthers trogna anhängare, vilka kallades *gnesiolutheraner* (äktlutheraner).

De främsta gnesiolutheranerna var följande. Det finns många fler, men de som här nämns var mycket viktiga teologer i motståndet mot filippismen och de många obibliska läror som vid denna tid hotade att omintetgöra reformationen.

Nikolaus von Amsdorf (1483-1565), Luthers jämnåriga vän och medarbetare. Han valdes till biskop i Naumburg och ordinerades av Luther själv.

Amsdorf blev sedan fördriven av katolikerna därifrån och fick gå igenom många svåra prövningar. Till sist fick han en fristad i Eisenach där han skrev många

skrifter och aktades högt som rådgivare.

Som ung gick Amsdorf i Tomasskolan i Leipzig. Efter examen vid universitetet där kom han till Wittenberg och blev även rektor där några korta perioder. Efter att ha blivit övertygad om sanningen i Luthers lära om rättfärdiggörelsen blev Amsdorf en ivrig anhängare av reformationen. År 1519 reste han tillsammans med Luther till disputationen i Leipzig. Vänskapen mellan de båda blev mycket varm och Amsdorf var ofta med på de viktiga lärosamtalen som fördes. Han reste t.ex. med Luther till Worms 1521. Luther tillägnade honom den viktiga skriften ”*Till den kristna adeln*”. Men Amsdorf var ofta för ivrig och saknade Luthers lugna eftertanke.

Så småningom kom Amsdorf som superintendent till Magdeburg. Där gick han kraftigt emot läkaren Wolf Cyklop som pläderade för Zwinglis förnekelse. I flera skrifter vände han sig också mot andra svärmare, som gjorde anspråk på himmelska uppenbarelser.

Vi har redan nämnt kallelsen till biskop i Naumburg, då Luther ordinerade. Detta väckte ett enormt uppseende, och Amsdorf blev sedan utsatt för många förföljelser. En tid fick han vistas på borgen Grimmenstein med förhoppningen att kunna vända tillbaka till sitt stift i Naumburg, vilket skedde en kortare tid, men sedan blev han för alltid fördriven. Sina sista levnadsår tillbringade Amsdorf i Eisenach där hans syster bodde. Han fick bo i Justus Menius hus och tillbringade där 13 år. Menius var Thüringens reformator. Under denna tid fick Amsdorf möjlighet att arbeta med utgivning av Luthers skrifter och undervisning av teologer då han utförde ordinationer och visitationer. Han var oförtröttlig i att bekämpa alla som enligt hans uppfattning förfalskade den lutherska läran.

Kaspar Aquila

(1488-1560). Han var först fältpräst hos riddaren Franz von Sickingen men studerade sedan i Wittenberg och undervisade där i hebreiska.

Han blev en av Luthers medarbetare i bibelöversättningsverket. Han verkade senare som superintendent (biskop) i Saalfeld. När katolikerna ville påtvinga lutheranerna en ny kyrkoordning (interim) och Melanchton gick med på detta blev Aquila en av de främsta motståndarna till denna kompromiss till kejsarens stora förgelse.

Mattias Flacius

(1520-1575), den främste motståndaren till Melanchton och alla hans avvikelser från Luther.

Flacius hade fått en grundlig humanistisk skolning i Venedig. År 1541 började han studera hos Luther och Melanchton i Wittenberg. Där blev han professor i hebreiska. När Melanchton godkände *interim* skrev Flacius skarpa stridsskrifter mot honom från Magdeburg, dit flera gnesiolutheraner tagit sin tillflykt. Flacius försvarade också Bibelns inspiration och tillförlitlighet mot svärmaren Kaspar Schwenkfeld. Han påbörjade ett väldigt stort kyrkohistoriskt verk som fick namnet "*De magdeburgska centurierna*". I detta medverkade också Wigand och Judex (se nedan). Flacius kallades därefter som superintendent till det strängt lutherska universitetet i Jena. Tyvärr kom han senare i sin iver att försvara läran om människans totala syndafördärv att gå för långt. Han lärde då att arvsynden hörde till människans väsen. Mot detta riktades den första artikeln i Konkordieformeln.

Nikolaus Gallus

(1516-1570), reformator i Regensburg. Han blev magister 1530 i Wittenberg och ordinerades till diakon av Bugenhagen inför sin resa till Regensburg. När *interim* kom skrev han ett kritiskt verk mot detta och måste därför lämna staden. Han återvände då till Wittenberg och blev där en tid präst i Slottskyrkan men kallades sedan till Magdeburg, där han ivrigt bekämpade filippismen. När staden intogs av militären återvände han till Regensburg och blev nu dess superintendent. Församlingen där högaktade Gallus för hans kamp för den rena läran och hans goda livsföring. Han kämpade t.ex. hårt för att avskaffa bordellerna, som särskilt bedrev sin verksamhet när rikets riksdagar ägde rum i staden.

Tilemann Hesshusius

(1527-1588), studerade för Melanchton i Wittenberg och var dennes nära vän. Under interim studerade han i Oxford och Paris. 1553 blev han superintendent i Goslar och blev så teologie doktor i Wittenberg. Därefter blev han professor vid det lutherska universitetet i Rostock och sedan general-superintendent i Heidelberg (biskop över ett större område). Vid den tiden utbröt stridigheterna kring nattvarden och Hesshusius skrev då mot filippismen. Han blev därför avsatt och tog sin tillflykt till Magdeburg, men blev förföljd från den ena orten till den andra. Till sist fick han med hjälp av Martin Chemnitz en professur i Helmstedt. Han bekände sig då också till Konkordieformeln.

Matteus Judex (1528-1564). Under sin studietid i Dresden, Wittenberg och Magdeburg försörjde han sig som "kurrendesångare", vilka

sjöng i en skolkör som mot betalning framträdde på många olika platser, vid fester, bröllop och begravningar. Kyrkligt värdig musik och välgörenhet stod här i centrum. Judex fick också arbeta som lärare vid sidan av studierna. Han blev magister i Wittenberg 1548. Därefter blev han ordinerad till präst i Magdeburg av Wigand. Judex verkade först som diakon och sedan som teologie professor vid universitetet i Jena. På grund av sin iver för kyrkotukten och den rena läran blev han avsatt och tog sin tillflykt till Magdeburg där han arbetade med det tidigare nämnda kyrkohistoriska *Centurie*-verket. Bara 35 år gammal dog han överraskande i Rostock. Judex var också en skicklig musiker och kompositör och han skrev dessutom poesi på grekiska.

Timotheus Kirchner (1533-1587). Han studerade i Gotha, Jena och Erfurt och blev redan som ung kyrkoherde på landet. Men på grund av sin strikta bibliska

lära blev han fördriven från sin plats. Då tog han sin tillflykt till Jena där han blev professor år 1568. Så blev han general-superintendent i både Wolfenbüttel och Helmstedt, men snart avsatt då han teologiskt vågade kritisera fursten och hertigen. I Erfurt skrev han ett försvar för Konkordieformeln. Till sist blev Kirchner superintendent i Weimar. Där skrev han tillsammans med Martin Chemnitz och Nikolaus Selnecker den viktiga apologin till Konkordieboken (1584). Han blev också känd för sitt register till Martin Luthers samlade skrifter. Han dog så endast 54 år gammal.

Georg List (1532-1596) även kallad Lysthenius. Han föddes av fattiga föräldrar i Naumburg. I Jena fick han studera för skickliga lärare och kom därefter till Witten-

berg, där han studerade för Melanchton. Han blev sedan prästvigd av Bugenhagen och kom som diakon till Weißenfels. Vid en jaktpredikan om nattvarden blev kurfursten uppmärksam på honom och han kallades till Wittenberg. Därefter blev han superintendent och förste hovpredikant. List blev så också biktfader för den unge prins Christian. Han vände sig öppet mot filippismen och blev medlem av den s.k. *Torgaukommissionen* som skulle övervaka läran i landet. När kurfursten dog kom List i onåd och avsattes, men blev istället superintendent i Weißenfels. När fursten ville avskaffa exorcismen vid dopet accepterade List först detta, men ångrade sig sedan och protesterade mot den reformerta läran som då infördes. Han måste sedan likt så många andra fly till Magdeburg. Senare blev han kallad som hovpredikant i Dresden, ett av de främsta ämbetena i den sachsiska kyrkan. I sin kamp mot den kalvinistiska kyrkopolitiken hjälpte han till att slutgiltigt störta filippismen i Kursachsen. Detta banade så väg för att man där kunde införa Konkordieboken.

Joachim Mörlin (1514-1571) var son till en professor i Wittenberg. Fadern hade dock stora ekonomiska problem och Luther hjälpte honom därför att bli präst på

en mindre ort nära Coburg. Sonen fick där arbeta som kruktillverkare. Men trots fattigdomen ville fadern att Joachim skulle studera teologi. Denne kom så till Wittenberg och fick studera för Luther, Melanchton och Bugenhagen. Efter sin magisterexamen fick han bl.a. tjänstgöra som diakon vid stadskyrkan i Wittenberg

som "Luthers kaplan". Man uppskattade hans enkla och folklig predikan. År 1540 blev han teol. doktor och kallades som superintendent till Arnstadt. Men eftersom han vågade predika mot överhetens synder blev han snart avsatt av rådet i staden. Han blev superintendent i Göttingen men stötte där på samma problem. När Mörlin protesterade mot *interim* blev han obekväm. Men han fasthöll att överheten inte har rätt att blanda sig i vad som skall predikas och läras i kyrkan. Det hör inte till överhetens av Gud givna uppgifter. Mörlin blev utvisad och kom så till Königsberg vid Östersjön som professor vid universitetet.

När teologen Osiander där började predika en lära om rättfärdiggörelsen som stred mot Bibeln och Luthers lära ingrep Mörlin. När då hertigen ställde sig på Osianders sida tvingades Mörlin att lämna Königsberg. Så kom han som superattendent till Braunschweig, vilket blev den lyckligaste tiden i hans liv. På grund av sina medryckande predikningar strömmade mycket folk till kyrkan och Mörlin fick där verka till stor välsignelse. Som medarbetare hade han också Martin Chemnitz.

När Mörlin märkte att Melancthon avvek i nattvardsläran kände han sig tvingad att starkt kritisera sin egen, älskade lärare. Mörlin och Chemnitz verkade så tillsammans för att den bibliska nattvardsläran skulle bevaras och upprätthållas inom deras område. Till sist kom Mörlin att verka som biskop några år i Samland (halvön nordväst om Königsberg med ett tillhörande större område, nuvarande Kaliningrad). Han begravdes i domkyrkan i Königsberg.

Simon Musaeus (1521-1576), kom från en bondefamilj från området ungefär där nuvarande Tyskland, Polen och Tjeckien möts. Efter studier i Frankfurt an der Oder kom han till

Wittenberg och ordinerades år 1549 till präst i Berlin och var sedan superintendent i Ghota, Eisfeld och en tid kyrkoherde i Psibor i Böhmen (nuv. Tjeckien). År 1561 blev han professor i Jena och verkade därefter som trogen gnesiolutheran på många platser. Han var en mycket mångsidig person och skrev både teologiskt lärda verk och uppbyggelseböcker som blev mycket spridda. Han skrev bl.a. en utläggning över första Mosebok och en bok om Herrens bön.

Joachim Westphal (1510-1574) var son till en fattig snickare i Hamburg. Genom välvilliga grannar fick han möjlighet att studera i sin hemstad och sedan vid klosterscholan i Lüneburg. Som 19-åring kom han till Wittenberg och studerade där för Luther och Melancthon. Bara 22 år gammal blev han magister och kallades till Hamburg. Senare återvände han till Wittenberg och hörde där till Luthers bordsgäster. Därefter företog han en längre studieresa, vilket var vanligt på den tiden. Han besökte då universiteten i Erfurt, Heidelberg, Straßburg och Tübingen. Han avtog en kallelse att bli professor i Rostock då han hellre ville verka i sin hemstad, dit han kallades 1541. Så blev han superintendent i domkyrkan i Hamburg. Senaten var dock tveksam till detta då Westphal gjort sig känd som en stridbar luthersk teolog. Westphal deltog dock i många lärosamtal med syfte att försöka överbygga läromässiga motsättningar.

Efter *interim* hörde Westphal till gruppen av teologer kring Flacius. Han blev främst känd för sitt motstånd mot den reformerta nattvardsläran, och han skrev mot den s.k. *Consensus Tigurinus*, där de reformerta med Calvin i spetsen enades inbördes kring sin obibliska förnekelse. I sin motskrift "Farrago..." präglade Westphal begreppet "kalvinism" och han varnade i sin skrift för

att ”Calvins nattvardslära är en negativ mänsklig uppfinning”.

År 1553 skrev Westphal en viktig skrift om nattvarden med titeln *Recta fides de coena Domino* (den rätta tron på Herrens nattvard). Calvin blev överraskad över detta skarpa motstånd, som han inte väntat sig. Melancton var ju vid denna tid mycket positivt inställd till Calvin. När Calvin sedan skrev en motskrift bröt den stora nattvardsstriden ut med många stridsskrifter på båda sidor. Till striden bidrog också att många flyktingar i området var kalvinister och att Westphal därför vägrade att ha kyrkogemenskap med dem. De sökte sig då till England vilket säkert i viss mån bidrog till att den anglikanska kyrkan kom att bli reformert i sin bekännelse.

Johannes Wigand

(1523-1587) var från Luthers hemområde i Mansfeld och han kom tidigt till Wittenberg där han hade Luther och Melancton som lärare. Han blev magister 22 år gammal. Efter några år blev han superintendent i Magdeburg och skrev tillsammans med Flacius och Judex de nämna *Magdeburgska Centurierna*.

Mångsidig som han var sysslade han en tid med botaniska studier. År 1563 blev han teol. doktor i Rostock och verkade därefter i Jena, där han dock blev utvisad av läroskäl. Så småningom kom han till Königsberg där han kämpade mot filippismen tillsammans med Hesshusius. När denne blev avsatt innehade Wigand bådas ämbeten fram till sin död. Han arbetade också oförtröttligt vidare med det kyrkohistoriska arbetet. Wigand var en av de främsta gnesiolutheranerna. Han tog del i alla de viktiga lärostriderna som utbröt efter Luthers död och hans kamp

ligger därför också i hög grad till grund för Konkordiebokens klara bibliska ställningstaganden.

* * *

Till sist skall sägas att dessa mycket skickliga och goda teologer med orätt har betecknats som hårda och kärlekslösa män, vilka bara stred för stridens skull. Men detta är pietismens syn på dem. Det är en mycket orättvis bild.

Den bilden har i mycket präglats av den pietistiske teologen **August Tholuck** (1799-1877). Han skrev den mycket kända boken ”*Der Geist der lutherischen Theologen Wittenbergs*” (1852), (*Andan hos Wittenbergs lutherska teologer*). För att bättre förstå hur Tholucks bild av de ortodoxa teologerna kunde få en sådan genomslagskraft vill jag stanna lite vid hans märkliga livshistoria.

Efter en period av ovisshet och tvivel blev han vunnen för Kristus och kom att verka i pietismens anda på universitetet. Detta gjorde att många studeranden kom till tro. Synen på ortodoxerna som hårda och kärlekslösa spreds därefter långt ut i världen genom Tholucks lärjungar. Men själv var han i dogmatiskt hänseende ganska vacklande. Han hade ingen rätt förståelse för de ortodoxa lärarnas iver för den rena, bibliska läran. Här till sist ett citat från wikipedia om Tholuck:

”Tholucks strid mot rationalismen fäste ministären Allensteins uppmärksamhet på honom och föranledde hans utnämning 1823 till extra ordinarie professor i Berlin och 1826 till professor i Halle. Vid detta universitet, där rationalismen då hade sitt huvudsäte, väckte Tholucks förflyttning, både bland hans blivande kolleger och studenterna, ja i hela staden, en storm av

förbittring.

Efter att länge ha stått nästan helt isolerad vann han emellertid småningom sådant förtroende och inflytande, att den Halleska teologins utveckling under årtionden framåt kan sägas ha fått sin avgörande prägel av hans personlighet och åskådning. Förklaringen härtill låg inte i första hand i Tholucks rent vetenskapliga betydelse.

Tholuck ägde visserligen en sällsynt omfattande, polyhistoriskt mångsidig lärdom och utövade också en synnerligen omfattande vetenskaplig produktion. Under hans tidigare professorstid rörde sig denna mest på den nytestamentliga exegetikens område, där han utgav en serie på sin tid mycket brukade kommentarer.

Under sina senare år koncentrerade han sina studier i främsta rummet kring protestantismens senare historia. Särskilt hans arbeten på detta skäligen försummade område - *Das akademische Leben des 17. Jahrhunderts* (2 band, 1853-54), *Das kirchliche Leben des 17. Jahrhunderts* (2 band, 1861-62), *Der Geist der lutherischen Theologen Wittenbergs* (1852), *Lebenszeugen der lutherischen Kirche* (1859), *Geschichte des Rationalismus* (band I, 1865) - har alltjämt betydelse genom det rika, där sammanförda materialet.

Men i fråga om stoffets strängare vetenskapliga genomarbetning och enhetliga gestaltning visar de likasom Tholucks skrifter över huvud påfallande brister. Därtill kommer en viss svårighet att hålla de vetenskapliga och de praktiskt religiösa synpunkterna isär.

Vida mer betydande än som vetenskaplig författare var Tholuck som föreläsare och än mer som universitetspredikant. Men sin främsta betydelse vann han dock genom sitt rent personliga inflytande på de stora skaror av lärjungar, som från alla håll, även från utomtyska länder, inte minst England och Amerika, strömmade till honom.

Åt umgänget med dem ägnade han sig med självupppoffrande iver, och hans egendomliga förening av djupt, pietistiskt färgat, religiöst allvar med en frisk och djärv humor och det finaste kärleksfulla sinne för olika individualiteter gjorde honom till en studentsjälasörjare nästan utan like. Även i övrigt stod han i det mångsidigaste andliga utbyte med kristliga personligheter från olika länder och av skilda riktningar.

Till sin teologiska åskådning skulle han väl snarast vara att räkna till den så kallade förmedlingsteologin. Från dennas egentliga huvudrepresentanter skilde han sig emellertid å ena sidan genom det starka pietistiska inslaget, som i flera hänseenden knöt en intressegemenskap mellan honom och den strängare konfessionella riktningen, å andra sidan genom en i vissa avseenden framträdande, frapperande obestämdhet i den dogmatiska ståndpunkten.

Än starkare än i teologiskt hänseende framträdde hans förmedlande tendenser på det praktiskt kyrkliga och religiösa området. Av unionen mellan den reformerta och lutherska kyrkan var han en varm vän, och i Evangeliska alliansens strävanden deltog han med stor iver, över huvud står han som en av de främsta förgrundsgestalterna i de religiösa rörelsernas historia under 1800-talet.

(https://sv.wikipedia.org/wiki/August_Tholuck)

En helt annan bedömning av de ortodoxa teologerna gjorde C.F.W. Walther och Franz Pieper. De förstod att dessa ortodoxer framför allt värnade om den bibliska lärans renhet och varje prästs plikt att både lära det rätta och vederlägga det falska (Tit. 1:9).

Vi skall i det följande se hur viktigt detta var för bevarandet av den bibliska nattvardsläran.

Forts. i nästa nummer.